

A BUDAI VÁROSMAJOR UTCAI BÍRÓ DÁNIEL KÓRHÁZ TÖRTÉNETE

SIMONTORNYAI – SCHEIBER MÁRIA¹

A kórház jogelődje: a Siklósy Károly, majd Vaskovits János-féle vízgyógyintézet

Az 1848–49-es szabadságharc után az első gyógytorna-rendelő Budán a Városmajor u. 318-ban nyílt meg *Gyógytestgyakorlati és vízgyógyintézet* néven 1853-ban.² Alapítója és vezetője *Siklósy Károly* (1816 k.–1894) pesti kerületi főorvos, aki mind Priessnitz-nek, mind Lingnek elkötelezett híve volt. Ling gyógytorna-módszerét Berlinben tanulta 1857-ben, itthon pedig a vízgyógyászattal, később pedig az osztrák *Johann Schroth* (1800–1856) életrendi gyógymódjával kiegészítve alkalmazta. Ez az általa kiadott szakmunkából is kitűnik:

„...Miután ismerni tanultam a gyógytestgyakorlatot, s néhány jeles külföldi intézetben szemtanúja voltam, hogy a két gyógymód [i. e. a vízgyógyászat és a gyógytorna] egyesülten mennyivel gyorsabban vezet célhoz, mint akármelyik is a kettő közül magára, nem csak magam és intézetem, hanem hazám iránti kötelességemnek is tartottam ez új nálunk ismeretlen gyógymódot, és annak áldásait hazánk földébe átültetni.”³

Elsőként alkalmazott masszázusra emlékeztető technikai fogásokat is. Két év alatt – 1855-ig – 298 beteget kezelte. *„A vízgyógymódnak annyira, mondhatnám alkotórésze a szabad levegőni mozgás, hogy nincs beteg, a kit e nélkül gyógyítnának”* – írta könyvében.⁴

Ehhez tette hozzá Benedek István orvostörténész:⁵

„A vállalkozás mindazonáltal nehézkesen indult, és sehogyan sem tudott kibontakozni. Feltehetőleg azért, mert Siklósy nem rendelkezett kellő tőkével, vagy talán az üzleti érzék hiányzott belőle: szegényes pavilonja nem elégítette ki a módosabb polgárok igényeit, hiányoztak azok a rafinált szerkezetek, gőzölők, tusolók és szénsavas birizgálók, amelyek a közönség csábítására oly alkalmasok. Siklósy doktor nem boldogult a városmajori forrással.

¹ Simontornyai Scheiber Mária (1927–2012) művelődéstörténész, művészettörténész ezt az írását édesapja, Scheiber Vilmos (1889–1979) sebészfőorvos emlékének ajánlotta, aki több éven át volt a Bíró Dániel kórház igazgatóhelyettese. Ez az első részletes közlemény, orvostörténeti periodikában, a kórház történetéről.

² Az előzményekre nézve lásd: Kiss László: A „graefenbergi modor szerint” felállított vízgyógyintézetek Magyarországon 1848–1849-ig. *Orvosi Hetilap* 140 (1999) 20. 1117–1119.

³ Siklósy Károly: *A vízgyógymód. Utasítás a leggyakrabban előforduló betegségek gyógyítására*. Pest, 1859. Heckenast. 6.

⁴ Siklósy Károly: i.m. 63.

⁵ Benedek István: *Vízgyógyintézet a Városmajorban. Egészségügyi Dolgozó* 1974. ápr.; kötetben megjelent: Benedek István: *A gyógyítás gyógyítása. Orvosi, orvostörténeti tanulmányok*. Bp., Magvető, 1978.

Ekkor lépett a porondra Vaskovits János, akiről nem tudjuk, milyen orvos volt (valószínűleg nem jobb és nem rosszabb az átlagosnál), de azt tudjuk, hogy kitűnő üzletember volt. Eredményesen talpra állította a haldokló városmajori vízfogyintézetet, sőt később intézetével fölmerészkedett a Svábhegy tetejére. Megvásárolta, rendbe hozta és kibővítette a Siklósy-féle épületet, gondozás alá vette a forrást meg a parkot, sétányokat és pihenőket létesített, a szó szoros értelmében felvirágozta – és ezáltal felvirágoztatta az intézményt.”

Vaskovits korábban valószínűleg a Liptó vármegyei Korytnica fürdőorvosa volt,⁶ ám neki kellő üzleti érzéke is volt a gyógyhely újjáépítéséhez. 1869-ben megvásárolta és kibővítette a Siklósy-féle épületet: gondozásba vette a forrást, a parkot, sétányokat és pihenőket létesített.

*A Siklósy-féle
vízfogyintézet*

Hirdetés a Vasárnapi Ujságban 1870. április 10-én:

„Dr. Vaskovits János svéd gyógytornászattal egybekötött Budai vízfogyintézete Városmajor-utca 318. szám alatt, biztos és alapos gyógyítást eszközöl idült betegségekben, milyenek: köszvény, csúz, görvély, bujakór, mercurialismus, vérszegénység, alcoholismus, sápkór, bővérűség, tulkövérség, astma; a külbőr petyhüdsége s tétlensége, több rendbeli kütegek, vértódulások a fej, torok, mell és egyéb fontos testtájak felé; emésztési s ideges gyomor bajok, aranyér, bélgyengeség; a máj, lép s az alhas vérpangásai; különféle vérkeringési zavarok s a táplálkozás hiányai; az idegrendszer bántalmi és következményei, annak gyengesége s izgatottsága, hysteria, hypochondria, féléjfájás, szédülés, idegfájdalmak, gerinczagi szenvedelmek, az azokból eredő gyengesége a végtagoknak, görcsök, reszketegség, a szervezet kimerültsége, éjjeli magömlés, nemi gyengeség, női bajok, hószámhiány, fehér folyás, méhbajok; ajánlatik végre mint egyetlen biztos mód a test megedzésére, kórhajlamok leküzdésére, s utókúra gyanánt az egészség teljes helyreállítására. A jó víz, tiszta hegyi lég és kellemes kilátással ellátott intézetben a kényelem, tisztaság, Ízletes vízfogyasztási élelmezés, s pontos szolgálatról gondoskodva van, nemkülönben sok czélszerű újítások eszközöltettek. A gyógykezelés külföldön hosszabb ideig tett személyes tapasztalatok után nyert legújabb tudományos elvek szerint kiváló gonddal vezetetik.

Omnibus közlekedés az alagút pesti oldalától az intézetig történik.

Értekezhetni személyesen az intézetben vagy levél által; programm kívánatra küldetik.

⁶ Erről a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847-es Vándorgyűlésén számolt be.

1882-ben büszkén vallotta újabb hirdetésében:

„Az intézet mult évi statisztikai kimutatása szerint, mely a magas ministeriumnak 1881. évről hivatalosan betérjesztett, az itt kezelt betegségek közül 75% gyógyult, 19% javult és csakis 6% mutatkozott gyógyíthatatlannak. Ez oly eredmény, mely legigazabban bizonyítja az intézet működésének kitünő voltát.⁷

Átépítés után:

Vaskovits-féle vízgyógyintézet

A *Surányi Miklós* vezette Vaskovits-féle városmajori vízgyógyintézetben 26 betegszoba volt, melyhez vízgyógyterem, öltöző, fürdő és orvosi laboratórium is tartozott.

A Vaskovits-féle Vízgyógyintézet sorsáról, illetve Vaskovits Jánosról többet sajnos nem tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy a létesítmény 1910-ben már *Városmajor Szanatórium és Vízgyógyintézet* néven üzemelt, *Kozmutza Béla* irányítása alatt, a Városmajor utca 64–66.-ban.

Vaskovits 1883-ban afféle fiókintézetet is létrehozott, mégpedig a Svábhegyen az Eötvös-villa mellett, Nemes Marcell, a híres műgyűjtő telkén. A Svábhegyi szanatóriumot is 50 évig Vaskovitsnak hívták.

1909-ben aztán megalapították a *Budapesti Svábhegyi Szanatórium Egyesületet* is. A nagy kereslet miatt a 20-as években már nem lehetett halogatni a svábhegyi szanatórium fejlesztését. 1920-ban a *Liget Szanatórium Rt.* bekapcsolódásával létrehozták a *Budapest-Svábhegyi Szanatórium Rt-t*, amely megvásárolta a régi Vaskovits-féle svábhegyi vízgyógyintézetet. A korábbi épületek folyamatos működtetése mellett 1922-ben megindult az új, nagy szanatórium építése, pontosabban egy háromemeletes, minden igényt kielégítő főépület megvalósítása. *Jakab Dezső* (1864–1932) és *Sós Aladár* építészek már 1923-ban elkezdtek dolgozni a terveken, de csak 1927-re készült el az épület. Orvosi vezetője *Jakab Dezső* öccse, *Jakab László* lett, aki már korábban nevet szerzett a *Liget* és a *Park* szanatórium működtetésével.⁸

⁷ A betegek az alábbi kezeléseket vehették igénybe: 1.) vízgyógykezelés, félfürdő, teljes és ülőfürdő, lepedőledörzsölések, nedves- és száraz göngyölések, svéd és skót zuhany, stb. 2.) szénsavas fürdők, szabályozható nyomással 3.) sós-fenyőfürdők 4.) bipoláris villanyfürdők 5.) villamos fenyőfürdők 6.) száraz légfürdők 7.) nap-és légfürdők 8.) villamoszási eljárások: Galván, Farád és Franklin 10.) massage és gimnastika 11.) Frklkel-féle gyakorlatok 12.) cukor-, bél-, gyomor-, epekő-, máj- és vesebajok diétás kezelése (Fleiner-féle olajkúra, gyomormosás) 13.) hizlalókúrák. Gyógykezelések: 1.) emésztőszervek betegségeinek kezelése 2.) anyagcsere bántalmak, cukorbetegség 3.) máj-és epekőbajok 4.) véralkati bántalmak 5.) a vérkeringési szervek megbetegedései 6.) vesebajok idült alakjai 7.) légzőszervek nem fertőző betegségei, hydriatikus kezelése 8.) idegbetegségek: neuraszténia, hisztéria, idegszába 9.) Tabes. A gyógykezelés árai napi 10 koronától kezdődnek. Lásd bővebben: Vaskovits János: *A budai vízgyógyintézet. Annak leírása, klimatikus viszonyai, társadalmi jellege, alapszabályai és házirendje, továbbá a vízgyógyimód javallatai száz köreset által megvilágítva.* Bp., Hunyady ny., 1880. 67.

⁸ A Liget Szanatórium kivívott tekintélyét mutatja, hogy 1919. január közepén ide szállították be a nagybeteg Ady Endrét, aki azután 1919. jan. 27-én e gyógyintézet falai közt halt meg. Erről egyébként Szállási Árpád és Vértes László több közleményben is megemlékezett. A Nagy János utcai (ma Benczúr utca) Liget szanatórium 1927 után egyesült a Park és a svábhegyi szanatóriummal. 1934 januárjában a Park Szanatóriumban halt meg Léda asszony. 1938-ban pedig ott műtötték Babits Mihályt. Ugyancsak jellemző adalék a Liget Szanatórium szerepéhez, hogy az 1919-i forradalmi időkben itt keresett menedéket néhány vezető polgári politikus, pl. Wekerle Sándor.

„Édeseim, csodálkozol, tudom, hogy a nyári szezon közepén Pestről írok Néked ... Bizony lehet is ezen csodálkozni, hisz tudod, hogy több mint tíz év óta Biarritzban nyaralok és nem tudtam ... elképzelni, hogy bárminő ok következtében változást szenvedjen ez az életprogramom. És most megtörtént... íme a titok: Pár héttel ezelőtt.. a Svábhegyen ünnepélyes keretek között avatták fel Magyarország legszebb fekvésű, legmodernebb berendezésű szanatóriumát: a »Svábhegyi Gyógyotthont« – írta „Svábhegyi levél”-ében Vay Gizella grófnő a felső tízezer lapjának 1927-ben.⁹

Braun Bernardo 1920-ban megvásárolta a Városmajor utcai intézetet és azt az ortodox hitközségnek ajándékozta.

Az Egyenlőség c. lapban 1920-ban az alábbi hír jelent meg:

„A pesti orth. hitközség és Chevra Kadisha¹⁰ e héten vasárnap este együttes ülést tartott, melyen nagyszabású új intézmény létesítését jelentették be. A hitközség és Chevra Kadisha ajándékozás útján jutnak hozzá. Az ajándékozó Braun Bernát fiú vállalkozó,¹¹ aki magyar származású, Zentán született s egyébként is több szál fűzi Magyarországhoz. Édesanyja, akinek látogatására időzött itt a minap, Budapesten tartózkodik és itt nyugosza örök álmát fivére, Bíró Dávid kapitány, aki a háborúban rokkant meg s akinek nevét fogja az új intézmény viselni. Az új intézmény: orthodox zsidó kórház és szanatórium lesz, melynek a céljaira Braun Bernát a Városmajor szanatóriumot vásárolta meg három millió koronáért. Ebből két és félmillió koronát az adományozó fizet ki, félmillió terhet a pesti orth. hitközségnek és Chevra Kadishának kell vállalnia. Az orthodoxoknak hézagpótló új intézménye rövidesen át lesz adható rendeltetésének. Átalakítási és felszerelési költségeinek beszerzésére dr. Schächter Jakabné nőegyleti elnök vezetése alatt az akciónak teljes sikerre van kilátása. A kórházi bizottságot Frank. Jolf orth. országos irodai elnökből, Herzog Józsefből, az orth. Chevra Kadisha elnökéből, óbudai Freudiger Lipótból és Braun Bernátból állították össze. A gazdai tisztséget Friedmann Izidor dr.-ra, az orth. Chevra ellenőrére bízták. – Vasárnap este a hitközség rendkívüli közgyűlésén a tagok újabb 250.000 koronát gyűjtöttek a kórházra. Az új kórház vezetésével, amely természetesen orthodox jellegű lesz, mint halljuk, dr. Rosenak¹² Miksát bízzák meg, aki a pesti hitközség kórházának hosszú időn át volt osztályvezető főorvosa és rendelkezik mindazokkal a képességekkel és kvalifikációkkal, amelyek ilyen intézmény fölvirágztatásához szükségesek.”¹³

A Városmajor utcai Vaskovits-féle intézetet vásárolta meg tehát Braun Bernardo 1920-ban, amely tettet az Egyenlőség a fentebb idézett cikke kivül egy másik írásában is üdvözlő:

„Ezt az egyszerű nevet jó lesz feljegyezni, mert e nevet egypáratlan nemes szívű, kristálytisza jellemű és mély vallásosságú hittestvérünk viseli. Braun Bernát, mint előttünk a pesti orth.

⁹ Egy vállalkozó orvos tündöklése és bukása. *Comm.de Hist.Artis Med.*. 178–181 (2002) 167–172.

¹⁰ Chevra Kadisha – zsidó temetkezési szentegylet

¹¹ Raj Tamás főrabbi segítségével a Rabbiképző Könyvtárában sikerült rábukkanni az alapító, Braun Bernardo nevére, a névadó Bíró Dániélére is, majd e tény ismeretében már folytatni lehetett a kutatást az Orvosegyetem Könyvtárában, az Országos Széchényi Könyvtárban, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban és másutt. Néhány levéltári forrást rejteget a Fővárosi Levéltár, valamint a Tervtár, az utóbbi helyen sikerült fellelni az épület alaprajzait és a bővítésre, átépítésre vonatkozó engedélyeket.

¹² Helyesen: Rosenák (– a szerző megj.)

¹³ *Egyenlőség* 1920. febr. 21. 6–7. Korein Dezső írása.

hitközségben szerényen kijelentette: »A Mindenható által reá bízott vagyont Istennek tetsző módon akarja kezelni, nem pályázik kitüntetésre, sem nemesi előnévre, csupán hittestvéreinek és embertársainak szeretetét óhajtja megnyerni.« Így beszél egy igazi zsidó emberbarát! És teszi ezt olyan keresetlen, minden póztól ment szerénységgel, hogy lélekemelő példát statuál azok részére, kik a nagy vagyonnal járó kötelezettségeket még hírből sem ismerik.

Braun Bernát ez a nagystílű és európai nivójú olasz kereskedő, ki sok milliót – és ezen körülményt fontosnak tartom kiemelni – puritán módon, húsz éves ernyedetlen munkával szerezte meg, zentai születésű jámbor zsidó szülők fia, aki maga is nagy vállalatai mellett szigorú vallásos életmódot folytat, a napokban ide látogatott, hogy özvegy édesanyját, kit rajongóan szeret és megboldogult hős fivérének, Bíró századosnak sírját, kinek kegyeletét oly meleg testvéri szeretettel ápolja, felkeresse.

Mint igazi vallásos zsidó ember, érintkezést keresett a budapesti orthodox hitközség patriarcha főrabbijával, Reich Koppellel, kinek bölcs irányítása mellett jutott azon elhatározásra, hogy nemes szívét azok részére nyitja meg, kik jelenleg legtöbbet szenvednek, az orth. szegény zsidó betegek részére. Mert kétszeresen szenved ma az a szegény zsidó beteg, ki kénytelen fővárosi kórházakban feküdni, szenved beteg fizikuma és szenved a jelenlegi viszonyok mellett zsidó lelkülete. Embertársaink ezen legsajnálattreméltóbb kontingensén segitendő, 2 milliós alapítványt tett Braun Bernát egy orth. zsidó közkórház és szanatórium létesítésére, amelynek fenntartásához még külön 1/4 millió korona hozzájárulást biztosított.

Az orth. Hitközség és a Szentegylet e célra megvásárolta a Városmajor szanatóriumot 3 millió koronáért és azt a legrövidebb időn belül a nemes lelkű alapító nevére és intenciója szerint rendeltetésének át fogják adni. Az alapítvány pótlására a vételárhoz szükséges összeget a hitközség vagyonos és jószívű tagjai fogják ágyalapítványokkal fedezni, ami által a budapesti orth. Hitközség gyönyörű és előreláthatóan mintaszerű kórházzal gazdagította immár tekintélyes jótékonyági intézményei sorozatát.¹⁴

Mint ismeretes, a két világháború közötti időszakban tizenegy zsidó egészségügyi intézmény működött Budapesten, közülük az egyik a *Bíró Dániel kórház* (új címe: XII. Városmajor u. 64–66. lett, mivelhogy átszámolták a házakat). A továbbiak pedig a következők: a *Budai Chevra Kadisha kórháza* (I. Maros utca 16.), a *Budai Chevra Kadisha gyógyintézet* (II. Zugligeti út 19.), az *Orth. izr. Hitközség Ambulatoriuma* (VII. Kertész u. 32.), a *Pesti Chevra Kadisha Szeretetkórháza* (ma: Amerikai úti Agysebészet, Amerikai út 55.), a *Pesti izr. Hitközség Magánkórháza* (VI. Szabolcs u. 33. ma már kórházként nem működik), a *Bródy Zsigmond és Adél gyermekkórház* (XIII. /akkor VI./ Bókay tér 1.), *Kaszab Aladár és Józsa Poliklinika* (XIII. Vágány utca 2.), a *Weiss Alice nőgyógyászati és szülészeti magánkórház* (XIII. /akkor VI./ Bókay tér 4.), a *Budai izr. Hitközség nyilvános*

¹⁴ Braun Bernardo 2,5 millió koronáért vette meg a városmajori szanatóriumot, ehhez járult még a hitközség félmillió adománya. (1921-ben 3 millió korona kb. 150.000 dollárnak felelt meg.) A bp. aut. orth. izr. hitközség gyógyintézete részére történt adományok: 1920. febr. 12. Összesen 3,941.025 korona, amely így oszlik meg: Braun Bernát 2,060.000 Kr.; Glancz Sámuel 125.000 Kr.; Weinstock Vilmos és neje 50.000 Kr.; Weinreb testvérek 20.000 Kr.; Abelesz Emilné 25.000 Kr.; Eppstein Mór 25.800 Kr.; Löve Dezső és neje 50.000 Kr.; Óbudai Freudiger Lipót 80.000 Kr.; Klein Jakab és neje 50.000 Kr.; Óbudai Freudiger Ábrahám 50.000 Kr.; Grünwald Lipót és neje 50.000 Kr.; Tauber Vilmos és neje 25.000 Kr.; Zucker Henrik 25.000 Kr.; Deutsch Emil dr. 10.000 Kr.; Berger Samu 10.000 Kr.; Schächter Ármin 10.000 Kr.; Sternberg Zebuion 10.000 Kr.; Hartstein Jeremiás 10.000 Kr.; Friedmann Izidor dr. 10.000 Kr.; Klein Márkus 10.000 Kr.; Feldmann Izsák 10.000 Kr.; Brecher Dávid 10.000 Kr. stb.

rendelőintézete szegény betegeknek (I. Batthyány utca 1.), végül a *Menedékház* (XIV. Amerikai út 57., ma: Szeretetkórház).

Ki volt Bíró Dániel?

A sok-sok rövid cikk, hír, levéltári feljegyzés nem szól arról, hogy valójában ki is volt, ki lehetett Bíró Dániel, az az ember, akiről a nevéet kapta az a kórház, amelynek szomorú végét a vészkorszak hozta magával.

Jelen sorok szerzője hosszas kutatómunkával megtalálta a budai Csörsz utcai régi orthodox temetőben (ahová évtizedek óta nem temetnek) Bíró Dávid Dániel (Daniel ben Gitl Bíró) sírkövét, s mielőtt a további évek elemzésébe fognánk, hadd adjuk közre e sírkő héber nyelvű sírköfeliratát *Horovitz László* pedagógiumi tanár fordításában:¹⁵

„Meghalt Tisri hó 26-án (26. napján) és eltemettetett nagy tisztelettel, sokak gyászával másnap Tisri hó 27. napján, 680-ban a kis időszámítás szerint.¹⁶

Dániel kedves ember volt, benne párosultak a következő tulajdonságok: hősiesség, egyenesség, jóság az ember felé. Drága, szeretett, megbecsült ember (fiú).¹⁷

Lelke jóllakott (telve van) betegek keserűségével, fájdalmat csillapított, szenvedéseiket tiszta, finom lelke hétszeresen érezte át. Elszállt a lelke az örök élet birodalmába. Emléke nem merül feledésbe (nem fog megkopni). Örökké fog fényleni a fények tisztaságával. Leánytestvére őrizze emlékét!¹⁸

A klinika mondja (beszélje) tovább dicsőségét. Teljes istenfélelemmel adta vissza lelkét, a könyörületes Atyának, a Teremtőjének. Az Isten adott neki nyugalmat és pihenést. Akik őt szerették, itt maradtak sóhajtozva (bánatosan). Reményeink, hogy egyesülünk vele akkor, amikor felébred álmából. Korona van a fején. Örömet leli az isteni szellemtől, amíg életre kel, élvezzi az Édenkert gyönyörét. Lelke legyen bekötve az örök élet kötelékébe.”

A békeidők kórháza

A *Zsidó Újság* egyik 1927-es közléséből kitűnik, hogy az év január 14-én a Budapesten időző wisnizi Rebbe meglátogatta a városmajori szanatóriumot, megnézte a konyhát, s elbeszélgetett a betegekkel. *Dr. Friedmann Izidor*, az igazgatóság alelnöke előtt a legnagyobb megelégedésének és elragadtatásának adott kifejezést a szanatóriumban látottak felett.

Már saját korában sem volt közismert a kórház alapítójának neve és kiléte, amit az alábbi olvasói levél is bizonyít az *Egyenlőség* 1928-as évfolyamából:

„Igen tisztelt Szerkesztőség!

Alulírott, aki b. lapjuknak hű olvasója és régi előfizetője vagyok, legnagyobb meglepetésemre olvasom már másodszer a budai zsidó kórházról szóló ékes cikket,

¹⁵ Horovitz László fordította héberből magyarra 1993. május 29-én.

¹⁶ Ez megfelel a Gergely-naptár szerint 1919-nek (*ford. megj.*)

¹⁷ A fenti sorok akrosztichonban vannak írva, a szavak kezdőbetűi a sírkövön nagybetűkkel íródtak és kiadják: Daniel ben Gitl fia Bíró (*ford. megj.*)

¹⁸ Ebből a bekezdésből esetleg arra is következtethetünk, hogy Bíró Dánielnek köze volt a gyógyításhoz is, lehetséges, hogy orvos volt (*szerző megj.*)

melyben mindenkiről megemlékezik a nagyrabecsült cikkíró úr, csak éppen arról nem, aki a legnagyobb dícséretet érdemli, aki a kórházat vette és ajándékozta meg a szegény beteg hittestvéreink részére, ez az ember pedig a fiumei Braun Bernát.

Valószínűnek tartom, hogy a cikkíró úr nincs tisztában azzal, hogy a városmajori kórházat a fent említett Braun Bernát úr egy Keren Kajemet Lejiszroél¹⁹ alapítására vette néhai fivére Bíró Dániel volt tüzérszázados emlékére, aki a világháború áldozata lett, akinek emléktáblája aranyba vésett betűkkel díszlik a főbejáratnál és akinek nevét a mostani kórház viseli telekkönyvileg is, tehát a mostani neve a kórháznak: „Bíró Dániel” zsidókórház. Ugyanezen Braun Bernát adta a kórházat a pesti orth. izr. hitközségnek, annak további fejlesztésére, gondozására, fenntartása és vezetése céljából. Csak erre akartam felhívni becses figyelmüket. Teljes tisztelettel hívük:

Braun Salamonné, Zenta (Jugoszlávia)''

1928-ban több cikk is foglalkozott a kórházzal, ezek közül érdemes kiemelni dr. *Abrahamsohn Hermann*, sárbogárdi főrabbi, a budapesti Chevra Kadisha főtitkárának írását, amely büszkeséggel szól az akkor már nyolc esztendeje fennálló gyógyintézményről:²⁰

„A Chevra Kadishától indult ki az orthodox kórház létesítésének gondolata is. Chevránk megalapítójának, dr. *Schächter Jakab*nak a veje, az intézmény jelenlegi nagyérdemű elnöke dr. *Friedmann*, ki maga is orvos, vetette fel ezt az eszmét, amely íme meg is valósult. Hét évvel ezelőtt létesült a kórház. Akkoriban nagyon kellett a zsidó betegek és zsidó orvosok elhelyezéséről gondoskodni. Ez érlelte meg az orth. kórház gondolatát, mert ha már kell – így mondták, ne legyen felemás. Pénz nem igen volt bőviben, dr. *Friedmann* azt mondta: »Csak legyen meg a kórház, majd meglesz a pénz is.« Meg is lett. Egy gazdag fiumei ember *Braun Bernardo* nagyobb alapítványt létesített; *Schlesinger Adolf*, *Herczog József*, a Chevra akkori elnöke és nem utolsó sorban óbudai *Freudiger J. Lipót* is dolgoztak erősen, s íme, megvan a kórház, az egyetlen orthodox kórház az egész világon. 45–50 férőhelye van, orvosai erősen konzervatívok vallási tekintetben, a kórház szelleme szigorúan vallásos. A kórháznak van szanatóriumi része, az hozza a jövedelmet s ennek feleslegei fedezik az ingyen-rendelő költségeit. Van a kórháznak kis zsinagógája, külön szukkója valóságos ékessége a fővárosnak.”

Figyelemre méltó az a *Zsidó Évkönyv*ben megjelent tanulmány *Rosenák Miksa* igazgató főorvos tollából, amelyben leírja, hogyan születtek a Pest-budai zsidó kórházak. Az alábbi részlet a Bíró Dániel Kórház megalapításáról szól.²¹

„E sorok írója akkoriban ismételtlen figyelmeztette az orth. izr. hitközség vezető férfait, hogy különösen az orth. árnyalatú betegek mennyire szenvednek a reakció következtében és buzdítására óbudai *Freudiger Ábrahám* hitközségi elnök, óbudai *Freudiger Lipót* tb. elnök, *Frankl Adolf*, az orth. országos iroda elnöke és dr. *Friedmann Izidor* fogorvos, az orth. Chevra elnöke, midőn *Braun Bernardo* háborús betegségben elhunyt és emlékére testvére, *Bíró Dániel* nagyobb adományt ajánlott fel jótékony célra a pesti orthodox hitközségnek.”

Az igazgató főorvos egy ponton tévedett: nem Bíró Dániel ajánlotta fel az összeget, hanem *Braun Bernardo* vásárolta meg a *Vaskovits-vízgyógyintézetet*, s nevezte el az I.

¹⁹ Keren Kajemet Lejiszroél – Zsidó Nemzeti Alap intézmény

²⁰ *Zsidó Évkönyv* 5688, 1927/28. p. 115.

²¹ *Zsidó Évkönyv* 5689, 1928/29.

világháborúban hősi halált halt öccséről, Bíró Dávid Dánielről. Rosenák főorvos írását így folytatja:

„Megértően felhasználták az alkalmat arra, hogy az adomát megsokszorozott nagy áldozatkészséggel megvegyék a Városmajor utcai szanatóriumot és azt dr. Rosenák Miksa orvosi vezetésével modern kórházzá alakították át 1920 február havában. Minthogy pedig a kórházban lehetetlen volt a járóbeteg rendelést lebonyolítani, az orthodox hitközség a Kertész utca 32. szám alatt levő, saját házában külön nyilvános rendelőintézetet nyitott ugyancsak dr. Rosenák Miksa igazgatása alatt. Mindkét intézet: úgy a kórház, mind az ambulatorium rohamosan fejlődik és úgy a pesti orth. hitközség, valamint a budapesti orth. Chevra Kadisha vezetősége komolyan foglalkozik a kórház mihamarabb leendő kibővítésének kérdéseivel.”

A Bíró Dániel kórház orvosai

Ami a Bíró Dániel kórház orvosait illeti: 1920-ban a fehérterror miatt elbocsátották a klinikákról és a közkórházakból a zsidó orvosok egy részét, akik ezt követően vagy a fenti intézményekben nyertek elhelyezést, vagy magánpraxist kezdeményeztek. Így alakult ki a Városmajor utcai kórház orvosi kara is,²² név szerint a következőkből: Rosenák Miksa sebész, ig. főorvos (sz. 1892), *Dach Sándor* belgyógyász főorvos (1862), *Sulzer Andor* bel-, ideg- és laborfőorvos (1897), *Goldberger Márk* ideggyógyász főorvos (1879), *Büchler József* sebészgyakornok (1913), *Brück Mihály* belgyógyász gyakornok (1918), *Haas Lajos* sebész-alorvos (1909) és *Fillenz Károly* urológus gyakornok (1909). Rosenák utóda a sebészet élén 1935-ben *Scheiber Vilmos* ortopéd-sebész főorvos, a nőgyógyász főorvos *Liebmann István* és *Vágó Árpád* lett, belgyógyásznak az amerikai Rockefeller ösztöndíjas *Ernst Zoltánt* nevezték ki.

Orvosi névsor 1921-ben: Rosenák Miksa ig. főorvos, sebész, *Dach Sándor* belgyógyász, *Goldberger Márk* ideggyógyász, *Nagy Tivadar* nőgyógyász, *Sulzer Andor* laboratóriumi-főorvos, *Haas Lajos* laboratóriumi és röntgen-főorvos, *Eppler Henrik* alorvos, *Weinberger Ödön* segédorvos.

1925-ben: Rosenák Miksa, *Dach Sándor*, *Goldberger Márk*, *Nagy Tivadar*, *Sulzer Andor*, *Haas Lajos*, *Epler Henrik*, *Weinberger Ödön*. *1926-tól Szold Endre* segédorvosi kinevezése mellett az orvosi kar változatlan.

Az 1930-as évek első felében az alábbiakat nevezték ki: Rosenák Miksa utódjául *Scheiber Vilmos* orthopéd-sebészfőorvost, alorvosként *Markovits Emilt*, segédorvosként: *Orbán Endrét* és *Szigeti Károlyt*. Nőgyógyász főorvos lett *Liebmann István* és *Vágó Árpád*, belgyógyász főorvos pedig *Ernst Zoltán*, *Sulzer Andorral* együtt.

1936-ban: *Friedmann Izidort* nevezték ki igazgatóvá, aki fogszakorvos volt, segédorvos lett *Feldmann Ferenc* sebész.

1942-ben Deutsch Aladár fül-orr-gégeszakorvos kezdte meg működését, segédorvosként *Polatsik Zoltán* nőgyógyászt alkalmazták.

A 30-as években az Ambulancián működtek (VII. Kertész utca 32.): Rosenák Miksa ig. főorvos, *Józsa Jenő* és *Dach Miklós* belgyógyász-főorvos, *Deutsch Aladár* fülgyógyász r.

²² Szanatóriumi díjak: 1924. február-áprilisig egy fizető ágy díja kb. 240.000 korona volt, ami megfelel 19–31 pengőnek. 1930-ban 1 ágyas különszoba 20 pengő, nagyobb 24 P, kétágyas különszoba 22 P, nagyobb 30 P, II. oszt. közös szoba: 12 P.

orvos, *Freystadl Béla* orr-gégészeti r. orvos, *Fillenz Károly* urológiai főorvos, *Witt Márton* gyermekgyógyászati r. orvos, valamint *Fischl Ármin* és *Vágó Árpád* nőgyógyászok, *Csillag Jakab* bőrgyógyászati r. orvos, *Bartók Imre* szemész orvos, *Frankl Samu* ideggyógyász, *Brunner Henrik* fogász r. orvos, *Förster Béla* fogászati r. orvos, *Kővári László* röntgen és lab. r. orvos, *Hahn Dezső* h. sebészorvos, *Friedländer Arthur* és *Leipnik Lőrinc*, valamint *Iszákovics Teréz* ambulatóriumi orvosok, továbbá *Weinberger Ödön* gyakornok.

Ugyanitt 1936-ban: Vágó Árpád nőgyógyász (igazgató), Epler Henrik belgyógyász, Hahn Dezső sebész, Deutsch Aladár fül-orr-gége szakorvos, Freystadl Béla orr-gégeszakorvos, Fillenz Károly urológus, Nagy Ernő gyermekgyógyász, Liebmann István és Vágó Árpád nőgyógyászok, Csillag Jakab bőrgyógyász, Bartók Imre szemész, Frankl Samu ideggyógyász, Brunner Henrik fogászati r. orvos és Förster Béla laborfőorvos.

A kórház vezető szakembereivel egykoron több cikk is foglalkozott, ezek közül az *Egyenlőségben* 1935-ben megjelent írásból idézünk:²³

„Dr. Sulzer Andor. A Városmajor kórház új igazgató főorvosa, 1912-ben szerezte orvosi diplomáját a budapesti tudományegyetemen. Egy ideig Benedikt professzor mellett működött a városi közkórházban, azután Jendrassik tanár klinikájára került az egyetemen, ahol 1920-ig fejtett ki tevékenységet, előbb, mint gyakorló orvos, majd mint tanársegéd. 1921-ben lépett a Városmajor kórház kötelékébe, mint laboratórium-vezető főorvos, később a belgyógyászati osztály főorvosa lett, most pedig igazgató-főorvossá nevezték ki. Tudományos működése a belgyógyászat minden ágát felöleli. Első munkái a bakteriológiára és serológiára vonatkoznak, később az anyagcseréről, a cukorbetegségről és az epeutak megbetegedéséről, legutóbb pedig a szív gyógykezeléséről, azonkívül a tuberkulózis köréből írt rendkívül érdekes dolgozatokat. Dr. Sulzer Andor, aki vallásos, jó zsidó, nemcsak orvosi körökben, de a fővárosi társadalom széles rétegeiben is nagy elismerésnek és szeretetnek örvend. A szegény betegek valóságos jótévedője.

Dr. Fillenz Károly. A Városmajor kórház urológus főorvosa, 1910-ben nyert diplomát a budapesti tudományegyetemen. A Rókus-kórházba került, ahol Illyés professzor mellett működött 1913-30-ig, előbb, mint segédorvos, majd mint alorvos. 1920-ban lépett be a Városmajor kórházba, mint bejáró orvos, ahol most az urológia főorvosává nevezték ki. Tudományos és orvosirodalmi munkássága mind a belföldi, mind a külföldi szaklapokban lát állandóan napvilágot és igen értékes tanulmányokat tartalmaznak a sebészurológia köréből.

Dr. Scheiber Vilmos a Városmajor kórház új sebész főorvosa, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. Hosszú éveken át működött Verebély tanár mellett, mind a közkórházi osztályain, mind a klinikáján, ahol 1916-ban sebésműtői oklevelet nyert. 1929 óta mint a pesti zsidókórház rendelő főorvosa működött. Hazai és külföldi szaklapokban számos tudományos dolgozata jelent meg.”

E visszaemlékezésekből, kortársi beszámolókból kitűnt, hogy a Bíró Dániel kórház – ahol zsidót és nem-zsidót egyaránt gyógyítottak – a legkitűnőbb orvosi karral rendelkezett.

Az ország gyógyintézeteiről 1934-ben készült részletes összegzés szerint a kórház 70 fekvőbeteget tudott fogadni 25 betegszobájában, egy évben mintegy ezer beteg felvételére került sor, s évente kb. 400 műtétet végeztek. A kórház minden évben két gyakorlóéves

²³ Vö. *Egyenlőség* 1935. júl. 20.

orvost vehetett fel. Hat ápolónő dolgozott az intézményben, három ápoló szolga. A konyhán heten teljesítettek szolgálatot, akik biztosították az orthodox rituális ételmezést, s házi templom állt a hívők rendelkezésére.²⁴

Bíró Dániel nevét a róla elnevezett kórház megőrizte. A név fennmaradt, a kórház azonban nem.

A kórház a vészkorszak időszakában

Az 1944. június 21-én kiadott 2250/1944 sz. rendelet a *Budapesti Közlönyben* 1944. június 23-án jelent meg: A belügyminiszter előterjesztése a Minisztertanácshoz: „*zsidó orvos csak zsidót kezelhessen*”, „*zsidó orvos nem lehet az orvosi kamara tagja*”, „*az orvosi névtáblát sárga csillaggal kell megjelölni*”.

Az orosz csapatok már 1944. dec. 24-e óta az *Új Szent János kórháznál* álltak. Nagy harcok után foglalták el, s a front megmerevedett. Január 8-án a szomszédos János Szanatóriumból a frissen kinevezett *Rady Dénes* aligazgató 17 idős zsidó beteget küld át a Bíró Dániel kórházba, ahol éheznek és fáznak. Vöröskeresztes zászlót lenget a januári szél. 13-án, szombaton nyilasok jönnek, s kérik, írják össze a zsidó betegeket.²⁵

Másnap, vasárnap betör ide *Kun András* vezetésével a Városmajor utca 37. sz. nyilasház legénysége (*Bokor, Megadja, Bittner, Vida, Kasza, Szabó, Tokaji, Tuboly, Bakonyvölgyi, Dobróczy, Csaba, Hortobágyi, Rédli, Czigány*) és igazolásra szólítják fel a jelenlevőket. Akinek volt hamis papírja – *Halpern Mór* gondnok tanúvallomása szerint – azt elfogadták és a kazánházba terelték. Nagy hó volt. Az életben maradtak tanúsága szerint tízesével kergették ki a zsidókat az ún. „kisudvarra” (Kissvábhegyi út, ma Gaál József utca) és föbe lötték őket. A másik tanú azt mondja, hogy a nyitott ablakon keresztül, az ún. „földszinti társalgó” ablakából – mint egy céltáblára – belülről tüzeltek ki az udvarra hajszoltakra. Fogyott a számuk, s *Krausz Zoltán* – aki szökött munkaszolgálatos volt – egy merész ötlettel kiugrott a földszinti ablakból és lecsúszott a szénpincébe, melynek ablaka az utcára nyílt. Egy nyilas kézigránátot vágott utána, de az elakadt a szénben és így csak alig sebesült meg. Másnap felmerészkedett, s elmenekült egy lakatlan házba. A nyilasok visszatértek, belelőttek a haldoklóba, átkutattak mindent és raboltak, két nap múlva pedig felgyújtották az épületet. Kun vallomásában a „*csepeli csoportról*” olvashatunk, de egyes, ma élők úgy emlékeznek vissza, hogy „*szürke ruhások*” voltak. Eszerint német katonák tették. A holtak megszzenesedett tetemeire rádólt az épület. Csak a kazán maradt meg.

²⁴ 1934-ben: „Fenntartó: A budapesti orth. izraelita hitközség. Alapítási év: 1920. Mintegy 1100 négyszögöl terjedelmű területen van a kétemeletes kórház-épület és a földszintes gazdasági épület. (Beépített léghőbirtalma: becslés szerint 15.000 m³). A 4, 14, 44, 81, 83-as villamos és az 5, 14-es autóbusz megállóhelye közvetlenül mellette van. Berendezés és felszerelés: Röntgen, quarz, diathermia, vizgyógyintézet, vili. helyiség Vizsgálati berendezések: Röntgen, vegyi és bakt. laborat., alpanyagcsere. Egyéb: Orth. rituális ételmezés. házi templom, társalgó, Rádió minden ágyhoz. Befogadóképessége összesen 70 ágy 25 betegszobában. Betegforgalom Az ápolási napok száma: 20.174. Felvétetett 993, elbocsátott 957, meghalt 36, az ápolott betegek száma: 993. Fontosabb intézeti tevékenység. A műtétek száma: 380, a laboratoriumi vizsgálatok száma 2166, a röntgenvizsgálatok száma: átvilágítás: 529, felvétel: 253, a röntgenkezelések száma: felületi besugárzás: 120, mély besugárzás: 65. Járóbeteg-rendelés az Orth. IZR. Hitközség nyilvános rendelőjében, VII. Kertész-utca 32. sz. alatt, a Bíró Dániel kórház kapcsolatos részében van. (...) A Budapesti Autonóm Orth. IZR. Hitközség Nyilv. Rendelőintézete (kiegészítője az Orth. IZR. Hitközség Bíró Dániel Kórháza működésének). Budapest VII. Kertész utca 32. Fenntartó: Bp. Orth. IZR. Hitközség. Alapítási év: 1922. (...)” Forrás: *Magyarország gyógyintézeteinek évkönyve*. Bp., 1934.

²⁵ A nációk által elpusztított budapesti zsidó kórházak történetének részletesebb kutatása 1994-ben kezdődött el. Lásd: *Szombat*, 1994. 8., 6.

Kortársi döbbenet

A Náci és Nyilas Rémtettek Kivizsgálására Alakult Bizottság igyekezett fényt deríteni a Városmajor utcában történetekre, amely vizsgálatokról a napilapok is beszámoltak, elsőként a Szabadság. Az április 6-i híradásban – egyebek között – ez áll:

„Kiderítette a bizottság, hogy a budai tömegvérengzéseket négy helyen követték el a nyilasok: a Városmajor utcai Bíró Dániel-szanatóriumban, a Maros utcai kórházban, a Németvölgyi-út 5. és a Városmajor utca 66. sz. ház pincéjében.²⁶ Azokat a szerencsétleneket, akiknek legnagyobb része zsidó és baloldali elem volt, a helyszínen földelték el. Megállapítást nyert, hogy ilyen módon hat-hétszáz gyilkosságot követtek el. Az áldozatokat legnagyobb részben agyonverték vagy tarkónlövéssel tették el láb alól.”

Két hétre rá e napilap visszatért az események taglalására, s már a feltételezett gyilkosok nevét is közli:

„A Szabadság jelentette elsőnek azokat a rémtetteket, melyeket a nyilasok budai végnapjaik vérgőzös tobzódásában elkövettek. A nyilasok ártatlan emberek százait gyilkolták le a Maros utcai kórházban, a Bíró Dániel szanatóriumban és a Városmajor utca 37. szám alatti pártházukban. A Náci és Nyilas Rémtettek Kivizsgálására Alakult Bizottság a budai rémségek ügyében befejezte vizsgálatát és ma reggel hantolták ki a nyilasok áldozatainak tömegsírait. (...)

Reggel nyolc óra. A felismerhetetlenségig összebombázott Buda bérházainak feketén ásító romjai vádlóan emlékeztetnek arra a »hősi kiállásra«, mely a magyar fővárost tönkretette. Ebben a környezetben érkezik meg a bizottság a szintén gránátsújtotta Maros utcai kórházba, hogy megkezdődjék a kihantolás szörnyű aktusa. Már itt van mindenki: a bizottság teljes számban, a rendőrség, Bechtler alpolgármester, a Népjúgyészség megbízottja és a sajtó munkatársai. Külön csoportban zokogó, kétségbeesett emberek: a kivégzettek hozzátartozói. A gazfelverte udvaron még nem lehet felfedezni a tömegsír nyomait, a bizottság főtitkára, Eszterhás György dr. azonban már körvonalazza és a sírásók megkezdik munkájukat. (...)

A Szabadság munkatársa most odalép a gyilkosok tizenhárom főnyi csoportjához és bediktáltatja a nevüket. Íme a terroristák díszes névsora: Bittner Ferenc, Vidra Mihály, Kasza Vince, Szabó Jenő, Tokaji Péter, Tuboly Lajos, Bakonyvölgyi Károly, Dobrócsi Lajos, Csaba Sándor, Hortobágyi Sándor, Rédlí József, Czigány Ferenc, Brummer Oszkár.²⁷ (...)

Innen átmegyünk a másik tömegkivégzés színhelyére, a Bíró Dániel szanatóriumba, ahol január 14-én hajtották végre a nyilasok a tömeggyilkosságot. A szanatóriumban idejük sem volt elhantolni az áldozatokat, szemétdombra dobták őket, majd benzinnel leöntötték és így hamvasztották el. A felismerhetetlenségig összeégett hullamaradványok most is a szemét s a lehullott falevelek alól kerülnek elő.”²⁸

²⁶ Pontosítva: a Bíró Dániel nem szanatórium volt, hanem orthodox kórház és a Városmajor-utca 64/66-ban állt (–a szerző kieg.)

²⁷ Lehetséges, hogy a névsorba az utolsó név tévedésből került be, mert Brummer Oszkár név nem szerepel a névsorban, tanuskodott is a későbbi perben! (–a szerző kieg.)

²⁸ Megtalálták Budán a magyar Auschwitz-ot. Benzinnel öntötték le és égették el áldozataikat a nyilasok. = Szabadság, 1945. ápr. 6.

Az *Új Élet* már első számában, 1945 novemberében, ismételten tudatja a hívekkel az addigra már ismertté vált szomorú tényt „...*hogya a város-majorutcai (sic!) kórházat orvosainak, ápolóinak, tisztviselőinek és betegeinek kegyetlen legyilkolása után felgyújtották és földig rombolták.*”

Az 1945-ben megjelent *Sárga könyv*-ben, *Vihar Béla* kötetében ez áll:²⁹

„1945. január 16-án *Schneider Imre* (szül. 1890. Budapest) következőket jelenti: 1945. január 14-én a *Vöröskereszt* védelme alatt álló *Bíró Dániel* kórházban tartózkodtam, ahol a leányom, mint főműtősnő volt alkalmazásban. Állandó rettegésben éltünk, mert hallottuk a *Maros utcai betegeinek és orvosainak tragédiáját.*”

Az említett napon itt is megjelent délelőtt 10 óra tájban egy nyilas őrmester, két nyilas, három honvéd és két SS egyenruhát viselő katona, akik a betegeket és az ápolószemélyzetet igazolásra szólították fel. Akikről bebizonyosodott, hogy zsidók, azokat meggyilkolták. – A fekvő betegeket ágyaikban, a járóbetegeket a kórház udvarán.”

Az egy évre rá megjelent *Fekete könyv*-ben, *Lévai Jenő* munkájában pedig ezt olvashatjuk: 1945 „*január 14-én a nyilasoknak egy másik különítménye a városmajori orthodox zsidó kórházat kereste fel és ott a Maros utcához hasonlóan több mint 150 beteget, orvost és ápolót mészároltak le. A gyilkoló különítményt egy nyilas őrmester vezette s tagjai voltak nyilasok, honvédek és német SS-ek. A tömeggyilkosság után benzinnel leöntötték a bútorokat és az ágyneűt és a kórházat felgyújtották. A közeli János szanatórium légó-országát legyilkolással fenyegették, ha a tüzet oltani merik.*”³⁰

*

Többnyire ennyit tudunk a történekről. Jelen sorok szerzője azonban ennél többet szeretett volna feltárni minderről. Azok, akik már régebben is a Városmajor utcában laktak, nem tudtak, nem akartak felelni a kérdésünkre: „*Hogyan történt?*” „*Valaha itt volt egy szanatórium*” – mondták –, mintha száz éve lett volna. Orvostörténészek sem ismerték, a főbbek is keveset tudtak róla. Az orthodox hitközségen azt a tájékoztatást adták, hogy a német megszállás után e kórházra vonatkozó minden irat elégett – sajnos, nem tudnak segíteni. Még *Ember Mária* szép könyvében, a *Száz kép*-ben és *Zinner-Rónai: Szalasiék bilincsbén-jében* is rossz képaláírással jelentek meg fotók: ti. a Maros utcai kórház tetemrehívását összetévesztik a Városmajor utcaiéval.

A gondos történeti kutatás az elmúlt évtizedekben – a fenti eseménnyel kapcsolatban – jó néhány részadatra derített fényt. *Braham* professzor tanulmányában helyet szentel az általunk ismertetett tragédiának is. A következőket írja:

„*Január 14-én a Városmajor utcai Orthodox Kórházat támadták meg. A támadás idején csaknem 150 ápoló, orvos és ápolónő tartózkodott itt, köztük sok olyan zsidó beteg, akiket hat nappal korábban a János Szanatóriumból hoztak át ide, a szanatórium gondnoka, Rady Dénes által készített névsor alapján. Január 19-én egy másik nyilas csoport megtámadta a Budai Szentegylet Alma u. 2-ben levő szeretetházat. A benne lakó 90 lakót elhurcolták és röviddel később lemészárolták a Városmajorban.*”

²⁹ *Vihar Béla: Sárga könyv. Adatok a magyar zsidóság háborús szenvedéseiből. 1941–1945. Bp., Hechalu, 1945. 173.*

³⁰ *Lévai Jenő: Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről. Bp., Officina, 1946. 259.*

*Az embervadászatok, razziák, kivégzések, gyilkosságok és mérsárlások megszakítás nélkül folytatódtak a főváros felszabadulásáig.*³²

A sors fintora, hogy bár napjainkra az eseményt rögzítő hivatalos iratok kutathatókká lettek, többségük nem fellelhető, a szemtanúk pedig kivándoroltak vagy elhunytak. Úgy tűnt: késő lett. De szívós akarattal sikerült néhány fontos tény, döbbenetes adatot megmenteni az utókornak, mert ha ezt nem tesszük, feledésbe merült volna talán a világon az első orthodox zsidó kórház virágzásának és pusztulásának dokumentumsora.

Braham professzor utalása alapján sikerült megtalálni a Fővárosi Levéltárban a *Radyra* vonatkozó főbb iratokat, amelyeket első alkalommal – kivonatosan – az alábbiakban közlünk.

Az, egyik iratból kitűnik, hogy a János Szanatórium házi Igazoló Bizottsága 1945. ápr. 14-én megtartott ülésén nem igazolja Rady Dénest. A Bizottság indoklása a következő:

*„Tétlenül elnézte, hogy az egyéni akcióként az intézetbe betelepedett Balla nevű nyilas két társával éjszakáról éjszakára minő orgiákat csap, ugyanilyen nemtörődömség jellemzi magatartását 1945. január hó 8-án ... amikor Balla kikéri az intézetben ápolat 17 zsidó beteget. Rady tudta már, hogy napokkal ezelőtt mit csináltak a nyilasok a Maros utcai kórházban, mégis komoly ellenkezés nélkül kiadta őket a szomszédos orthodox kórházba való átszállítás céljából, ahol ezután még hét napig éltek. Ezalatt a hét alatt élelmezésükről nem gondoskodott – bár tudta, hogy éheznek –, de nem gondoskodott megmentésükről sem, még annyira sem, hogy fáradságot vett volna a sziklakórházban levő Förster dr. igazgató-főorvost értesíteni a történekről. Így passzív magatartásával hozzájárult, hogy az intézetből elhurcolt betegek a Bíró Dániel-féle betegek sorsára jutottak, legyilkolták őket.”*³¹

E vizsgálat idején Rady a Népbíróság foglya volt. Az év szeptemberében ismét találkozunk a nevével, de már az igazoló nyilatkozatban.

A *Fővárosi Levéltár*ban sikerült fellelnünk az 1945. szept. 21-i Rady (Rádli) Dénes által kitöltött, az igazolási eljárásban kötelező kétoldalas, 53 kérdésből álló nyilatkozatát, amelyből kitűnik, hogy Rady 1893-ban született Zalagyertyánoson, nőtlen, a Bp. XII. Városmajor u. 20. II. em. 22. sz. alatti egyszobás lakásban lakott, legmagasabb iskolai végzettsége gimnáziumi érettségi volt, a Városmajor utca 68. sz. alatti János szanatóriumban aligazgatóként dolgozott havi 1400 Pengő fizetéssel (és élelmezéssel). Arra a kérdésre, hogy a zsidótörvény végrehajtásával kapcsolatban milyen tényleges szerepe volt, ezt válaszolta: „*semmilyen*”.

A túlélők – első alkalommal közölt – visszaemlékezéseiből

*Krausz Zoltán túlélő visszaemlékezése*³²

Visszaemlékezik arra, hogy valószínűleg a nyilasokkal kapcsolatban álló Rady Dénes, a János Szanatórium gondnoka küldött át 15 zsidó beteget.³³ Ez volt az első jel. 1945. január 13-án szombaton nyilasok jöttek a kórházba,³⁴ amelyen vöröskeresztes zászló lengett, s kérdezték: ki a zsidó? Írják össze! Sulzer doktor azt mondta: nincs értelme a kimutatásnak. A végzetes

³¹ Braham, Randolph L.: *A magyar holocaust*. Ford.: Zala Tamás et al. 2. köt. Bp., Gondolat–Blackburn, 1988. 234.

³² A János Szanatórium házi Igazoló Bizottsága ... véghatározata. Eredetije a Fővárosi Levéltárban.

³³ A visszaemlékezés budapesti lakásában készült 1983. febr. 22-én

³⁴ Ez bizonyítást nyert (--a szerző megj.)

vasárnapon, 14-én 12 órakor érkeztek a nyilasháziak. A kijáratokat elállták, igazoltattak. Óvóhely nem volt, s ez a társalgóban történt. Négy Krausz volt ott: három testvér és a húga férje. Krausz Zoltán hadiüzemi igazolványát a kőbányai Ganzból, ahol fémmunkásként dolgozott, felmutatta. Vízért mentek a kis udvarba,³⁵ de vissza már az épületbe nem tudtak menni, az őrség elállta útjukat, s így az igazolványuk is ott maradt. Akiket zsidónak találtak – illetve akik hamis igazolványát nem fogadták el –, azok a társalgóban gyülekeztek. Kb. 40–50 fő. Majd megkerült az igazolvány, felmutatta, s nővérétől kért tanácsot, mit csináljon? Azt felelte: „... én sem mutattam meg a hamis papíromat!”. Azt hitték, a gettóba kísérik őket. Bejött egy géppisztolyos nyilas: „Tíz ember álljon elő!” – szólt. A kissvábhegyi udvaron 10 lövés dördült. A 10 ember halott volt.

Az ötödik csoport után – látva, hogy itt nincs menekvés – a terem végébe húzódott, ahol 2 fiatalabb, 1 idősebb és 7 ágybeteg volt. Húga még decemberben megmutatta a ház alatti szénledobó helyiséget, s egy napot már töltött is ott. Az ablakok kék légó-papírral voltak fedve. Kinyitja, kinéz, nem áll ott nyilas: a teremben négyen maradtak. Az idős Zádor bácsi rémülten kérdi: „Mit akar csinálni Krausz úr?” „Nem tudom...” De észrevették a nyitott ablakot. „Egy sem marad életben!” – kiáltottak.

Ő kiugrott a nyitott földszinti ablakon, s lesurrant a nyitott ablakú szénledobóba, a szén közé bújt. Egy kézigránát dobta utána, de az nem robbant fel, a szén lefojtotta. Hallották, ahogy a 7 ágyban fekvő betegre 7 lövést adtak le. Húga és sógora a szuterénben rejtőztek el. A gépész menyasszonya, aki keresztény lány volt, útját állta a nyilasoknak: „Ezek le vannak igazolva!” – mondta. Így kb. 10–12 ember megmenekült.

Beesteledett. Friedmann főorvos unokája – egy kb. 20 éves fiú – egy erős altatót vett be, azt gondolta, hogy mint beteget nem bántják, de másnap reggelre meghalt. A nyilasok másnap, 15-én visszatértek és a súlyosan sérült, még életjelet mutatókat kegyetlenül lemészárolták.

Egy ápolónő megkereste az apját, nekik pedig fadobozos lekvárt adott, miután már 2 napja nem ettek, nem ittak. Harmadnap *Vilma* takarítónő kereste őket és csodálkozott, hogy kb. 15-en megmenekültek. Itt találkozott egyik húgával és sógorával. De *Gizi* nővére – a diétás nővér, aki idehívta – halott volt. Itt várokoztak, félve, hogy a nyilasok még visszajöhetnek. A Kissvábhegyi úton a halottak egymáson feküdtek, behavazva.

Negyedik napon kiadták a parancsot: mindenki hagyja el a kórházat! A gépész írt neki egy „*Kovács Zoltán ref. vallású*” igazolványt, s senki nem látta, hogyan mentek ki az épületből matracot cipelve. A szemközti ház nem fogadta be őket. A Városmajor u. 58. (Ferencsikház)-ban találtak menedéket, elhelyezkedtek a három szobában, német emigránsok között. Ablak nem volt, de fűtöttek, s babot főztek, lóhúst ettek, egészen január 18-tól február 13-ig, amikor felszabadultak.

*Klein Imréné (Dr. Faragó Erzsébet) Angliából levélben küldött visszaemlékezése*³⁶

A kórház mellett volt a János szanatórium, ahol egy német katonai csoport volt, azt hiszem '43 októberétől. A Városmajorban volt egy nyilas hadiszállás is. Sajnos, sem dátumokra, sem nevekre nem emlékezem. Novemberben, decemberben többször átjöttek

³⁵ A Városmajor utcai nyilasházból (–a szerző kieg.)

³⁶ Kissvábhegyi-úti oldal, ma Gaál József utca (–a szerző kieg.)

„felülvizsgálatra”, mi svéd védőpajzs alatt képzeltük magunkat. Az élelmiszerraktárt persze kifosztották. 1945. január 14-én délután nyilasok és néhány sváb katona ismét „vizsgálni” jöttek és válogatták, hogy ki zsidó és ki keresztény. Vilma, aki konyhalány volt és Józsi bácsi a fűtő keresztény papírjait elfogadták, de nem mindenkiét fogadtak el. „A keresztényeket” az alagsorba terelték és katona „vigyázott” rájuk. Éjjel megpróbáltunk kimenni az udvarra, de nem sikerült. Mikor másnap a nyilasok elmentek, akkor derült ki, hogy aki nem tudott járni, azt az ágyában, aki járóképes volt, azt az udvaron lőtték agyon. Bombázás volt, meg lövöldözés, de mi az alagsorban nem tudtuk, hogy ez a lövöldözés mit jelent.

Estefelé a közeli iskolából, ahol valamilyen magyar csapat volt, egy főhadnagy jött át, aki láthatóan megrendült és átvitte az életben maradtakat az iskolába, kivéve engem és *Lusztignét*, aki a kórház igazgatójának a felesége volt.³⁷ Mindkettőnk jól ismertek az utcában és ezért nemcsak saját érdekünkben, hanem hogy a többi „keresztényt” ne kompromittáljuk, a szüleimmel, egy nagyon közeli barátnőmmel és *Vilmával* egy másik házba fogadtak be.

Sajnos nem emlékszem se Vilma,³⁸ se Józsi, se a magyar tiszt nevére. Pedig szerintem a rendes emberek nevét is meg kellene említeni. Nem tudom már azt sem, hányan voltak a kórházban, hányan menekültek meg. Kb. 40-en, azt hiszem.

*Schneider Ágnes visszaemlékezése*³⁹

A tragédia napján Schneider Ágnes hamis törzslapjában ez áll: evangélikus. Az igazoltatás a portán kezdődött. Ő a két csoport közül a zsidókhöz állt. *Vilma* segédápolónő⁴⁰ figyelmeztette, mutassa igazolványát. Így levitték a pincébe, míg másokat az irodába, a portára. Itt voltak másfél napig. Hallották a lövéseket. Mikor felmentek, élet nem találtak. A nyilasok bentről kilőttek, ötösével küldték ki az áldozatokat az udvarra és ott halomba lőtték őket. Volt egy urológus-professzor, magas, ősz hajú. Őt az ágyban lőtték le, a többi fekvőbeteggel együtt. A professzort utólag hozták be, talán a János-szanatóriumból? Rady Dénes volt a gondnok. Átküldte a zsidó betegeket. Akik hamis vagy valódi keresztény papírt mutattak fel (kb. 15–20-an), megmenekültek.

Akik eltemetettek

Az áldozatokat 1945 tavaszán, zsidó pünkösdkor a régi orthodox Csörsz-utcai temetőben a három Freudiger sírkő mellett álló, szép fehér márvány sírkő alá temették.

Ezen 85 nevet olvashatunk. 150 áldozatról tudunk, de egy részüknek vagy nem volt hozzátartozójuk, vagy nem volt aranyuk, ti. 2 kg aranyért készítették el a teljes sírkövet.

A héber nyelvű sírkőfelirat magyar fordítása⁴¹ a következő:

³⁷ A levél kelte: 1990. aug. 4.

³⁸ Tévedés! A kórház gondnokának a felesége volt (*a szerző megj.*)

³⁹ Készült 1990. nov. 15-én a Kútvölgyi úti kórházban

⁴⁰ Szalai Vilma (*a szerző megj.*)

⁴¹ A Budapesti XII. területi Csörsz utcai orthodox temetőben levő sírkő héber nyelvű felirata magyar fordítását Horovitz László készítette.

A SÍRKŐ EGYIK OLDALÁN:

„Népem leánya öltél zsákot és szórj magadra hamut.

Azok miatt, akik itt fel vannak jegyezve.

Itt vannak eltemetve a szent csontok. Férfiak, nők, fiatalok és öregek, drága és tökéletes egyenes cádikok. Akik menedékhelyet kerestek a kórházban, az ellenség elöl és türelemmel viselték a kínzásokat, a nyomorúságokat, szenvedésüket.

A szorongatás napján: Erev rajs chajdes svát 5704-ben. Erősebbek voltak az oroszlánnál, könnyebbek a sasoknál. Együtt, tömegesen szentelték meg az Örökkévaló nevét, azáltal hogy megölték mindnyájukat a nyilaskeresztesek keze által és azután együtt szállt fel a lelkü a magasságba, a testük elégett és csontjaik megüszkösödtek.

Akik megmaradtak összegyűjtettek és eltemették itt, szomorúsággal és sírással Erev svüjesz 5705-ben.

Ezekre az oltárookra emlékezz Istenünk, és könyörülj meg a nyáj maradékán, azoknak a szenteknek az érdekében, akik itt nyugszanak.

Strausz Slomo Perec rabbi és felesége Rachel bát Tsáitl Dina

Jákob Rosenbaum rabbi és felesége Máchle bát Hálne

Reiner Benjámin rabbi és felesége Mirjam bát Frida

Slomo Goldschmidt rabbi és felesége Frádl bát Mirjam

Zeév David Farkas és felesége Hanna bát Akiba Jozsef

Jiszról Léb (Löw) rabbi

Krausz Jichok Verpelérről

Farkas Benjámin József rabbi és felesége Gottesmann Eszter és

unokájuk: Drexler Sándor rabbi

Drisinszki Májer rabbi

Jákob Ábrahám rabbi

Gersztmann Jákob és felesége Ráchel bát Hanna

Leicht Májer Sámuel és felesége Kéle bát Rivka

Friedmann Baruch⁴²

Szábá? Mózes Rubén

Domány Izsák

Klein Chájuim

Ney ... (hiányos)

Neimann ... (hiányos)

Rosenzweig Jakab Jichák

A híres Reich Koppel főrabbi özvegye Rézl és

leánya, Zinger Réz és unokája Jiszchá Dávid

Weisz LibeDrexler Blime

Schlesingerné

Frankfurter Ráchel

Szölősi Cerl

Steinbach Blime

Rosenfeld Ráchel és leánya Lea

⁴² Valószínűleg a kórház igazgatója (--a szerző kieg.)

Fülöp
Rivka Markovits
Bokor Hanna
Déri Debora
Hertzl Lea
Neumeier Hanna
Práger Rachel”

Himmel Chája és leánya Kronberg
Fájge
Berkovits Kile
Leinicherné és leánya Grietz Sára
Rivka és leánya Somlóné
Krausz Gitl

A SÍRKŐ MÁSIK OLDALÁN:

„Breier
Davidovits
Klinger
Ráskai
Schöngut
Stein
Szábá
Horsteinné
Hidasiné
Laubné
Madarassy-Beck
Mihályné
Pázmányné?
Roheimné?
Legyen lelke bekötve az örök élet kötelékébe!”⁴³

Holtsein és felesége
Zádor
Gleiser Béla
Guttmann Róza
Klein Sára Hanna
Weinger Debora, nővére: Jidl, és
nővére: Kálmánné

A népbírósági per aktáiból

E szövegrészek többségével eddig csak néhány tudományos kutató találkozott.⁴⁴

Kun András tárgyalása kitűnt a kor híres bűnügyei között is, és az 570-szeres gyilkos pere rendkívüli gonosztettei miatt megkülönböztetett figyelmet kapott. A minorita rend már 1944 novemberében kizárta soraiból. A Népbírósághoz benyújtott, rossz helyesírással írt vallomása arról szól, hogy 1943. dec. 5-én a kézdívasárhelyi minorita rendházból érkezett Budapestre olasz irodalmat tanulni. Olasz és latin leckeadásból élt. Édesapja a Váci út 16. sz. épület házfelügyelője volt, majd kibombázásuk után kiigényelték egy 3 szobás elhagyott zsidó lakást a Városmajor utca 33. II. 5. alatt. A hatalomátvétel után a *Megtorlás és védelem* nevű párhelyiségben végignézte a kínzásokat és miután decemberben a pártvezetőség elhagyta a fővárost, a fejtelenség lett úrrá. A razziákon összeszedettek a Városmajor u.

⁴³ Dr. Sulzer Andor belgyógyász főorvos neve nem szerepel, pedig ő is az áldozatok között volt.

⁴⁴ A Legfelsőbb Bíróság engedélyt adott a hírhedt tömeggyilkos, Kun András tárgyalási jegyzőkönyve és ítélete megtekintésére, de ez akkor nem került elő. Évek múltán a Fővárosi Levéltár ajánlására a Belügyminisztérium protokollfőnöke rendelkezésünkre bocsátotta a kért dokumentumot. Köszönettel tartozom mindazoknak, akik kutatásomat segítették.

37. sz. pártházba vitette (ma a Krisztina Telefonközpont udvara). *Bajor Gizi* Pilsudszky utcai házában is kutatott, de a keresett *Germán Tibort* nem találta meg. Bevallja, hogy a két budai zsidó kórház vérengzését irányította, és azt, hogy az Alma-utcai öregek szeretetotthonából elhurcoltak és megölték 80 öreget. A Németvölgyi-út 5. sz. pártházból az odavitt áldozatokat a Dunába lötték.

Ügyét a Népbíróságon a Jankó-tanács tárgyalta. *Matiszfalvi István* volt a népügyész, *Ortutay Gyula* a közvédlő. Ítélethirdetés után 2 órával – 1945 szeptember 20-án – a Markó-utcai fogház udvarán felakasztották. 34 éves volt.

A többiek is elnyerték méltó büntetésüket.

*Halpern Mór, a kórház gondnoka vallomása Bokor Sándor bűnperében*⁴⁵

„*Halpern Mór 42 éves, izr. bp-i lakos, nőtlen, tisztviselő, a Biró Dániel kórház gondnoka. Lakik: Bp., VII. Kazinczy u. 27. II. 18.*

Monos József 1945. I. 14-én megjelent 10-15 pártszolgálatos nyilassal együtt a kórházban. Itt kb. 50 zsidó volt.⁴⁶ Aki nem tudta magát igazolni, azt nyolcasával a fűkamra előtti udvarban agyonlőtték. Hamis papírt elfogadtak. Neki vöröskeresztes igazolványa volt, vallás megjelölése nélkül. Elengedték. Fekvő betegekkel az ágyukban végeztek.

Bornnal, a Vöröskereszt svéd főmegbízottjával akart beszélni, de nem engedték. Keresni akarta a külügyminisztert – Kemény bárót –, de azt sem engedték. 150 ember nem tudta magát igazolni, kivégezték. A különítmény 6 emberből állt. Két napig tartott utána a hullarablás. Jan. 17-én délután 3 órakor felgyújtották az épületet. A többieket szabadon bocsátották.

Halpert Mór felismeri a Biró Dániel kórház gyilkosai közt: Tuboly Miklóst, Bokor Sándort, Gaál Györgyöt és Gáncsos Zoltánt.”

*Szalai Vilma ápolónő tanúvallomása Dési Dregán Miklós bűnperében*⁴⁷

„*Lakik: Bp. VI. Szondi u. 19. Született Magyarfevelen, 1924. júl. 8-án.*

Vallomása: 1945. január 14-én 14 fő jelent meg, körülvették az épületet, igazoltattak. Aki nem tudta magát igazolni, azt agyonlőtték. 150 ember halt meg, értékeiket elvették, elvitték a nyilasházba. Dési Dregán Miklóst felismerte. Két napra rá felgyújtották az épületet. A János szanatórium szerelője, Juhász János védlevelet mutatott, indokolva, hogy a kórház svájci védettség alatt áll. Azt mondták: nem érvényes! Szembesítették Gaál Györggyel, aki mint nyilas, ölt. Az őrmester kitiűntetést ígért, 2 ór visszamaradt. Senki nem mehetett be, de megengedték az élők eltávozását. Másnap visszajöttek az értékekért, de mikor ő 4 nap múlva holmijaiért visszajött, az épület már lángokban állt, és a halottak is elégték. Petróleummal öntötték le.”

⁴⁵ Eredetije a Fővárosi Levéltárban. Jelzete: V-123/946. A Monos aktacsomón belüli iratszám: 2597/6/1946.

⁴⁶ Elírás: 150! (a szerző megj.)

⁴⁷ Eredetije a Fővárosi Levéltárban. Jelzete: IV/b 3355/1948. A Bokor aktacsomón belüli iratszám: 2597/40/1948.

*A Bokor Sándor és társai bűnperben hozott népbíróvási ítélet*⁴⁸

„Népbírók: Lócsei Miklós, Ledényi Ferenc, Latorczay Imre, Agyényi József Tanácselnök:
Dr. László Dezső

Halálra ítélték: Bokor Sándor 1911. I. 12. sütősegéd, Gaál György 1903. VI. 31. cipész, Tátrai Dezső 1899. II. 11. fodrászsegéd, Hajgató Lajos 1897. szept. 4. borbély, Tuboly Miklós 1922. I. 17. Beszkártos, 6 elemi, Hellinger András, 1901. X. 20. Beszkártos, kocsivezető, Szedlacsek Géza 1911. okt. 15. tisztviselő, Dési Dregán Miklósné Huszár Erzsébet, 1906. IX. 14., Gáncsos Zoltán 1922. V. 6. (katonaviselt) 5 elemi, Dési Dregán Miklós 1894. szept. 11. cipész, Czigány Ferenc 1901. III. 12. napszámos. Életfogytiglani kényszermunkára: Bokor Sándorné Szabó Mária 1905. XII. 13. kabai lakos, Kun Károly gépkocsivezetőt, Kun András fivére 1907. VIII. 8. Életfogytiglani kényszermunkára változtatott halálos ítéletet kapott: Tátrai Dezső az 1949. április 1-i ítélettel.”

Értesítés a X. kerületi anyakönyvi hivatalnak⁴⁹

„Háborús büntett miatt Bokor Sándor és társai ellen indított bűnügyben az 1894. évi XXXIII. tc. 74§-a és a 21000/1946. I. M. számú rendelet értelmében értesítem Címet, hogy a budapesti Népbíróvási 1948. október hó 14-ik napján kelt fenti számú ítéletével Bokor Sándor, Gaál György, Hajgató Lajos, Tuboly Miklós, Hellinger Antal, Gáncsos Zoltán és Dési (Dregán) Miklós vádlottakat halálra ítélte, amely ítélet 1948 év december hó 21. napján jogerőre emelkedett. Az ítéletet 1948. december hó 21. napján Bokor Sándor (1911. I. 12. Bp. an.: Kacsó Ágnes), Gaál György 1903. VI. 31. Köröstarcsa, an.: Kozma Eszter), Hajgató Lajos 1897. IX. 4. Kápolnásnyék (an.: Weber Teréz), Tuboly Miklós 1921. I. 7.Bp. (an.: Csilkovits Karolina), Hellinger Antal 1901. okt. 20. Zsámbék (an.: Lehof Mária), Gáncsos Zoltán 1922. máj. 6. Dombrád (an.: Barna Zsófia), Dési (Dregán) Miklós 1894. szept. 16. Varjasszentiván (an.: Marján Mária) elítélteken végrehajtották, minek következtében Bokor Sándor, Gaál György, Hajgató Lajos, Tuboly Miklós, Hellinger Antal, Gáncsos Zoltán és Dési (Dregán) Miklós 1948. december hó 21. napján reggel 8 órakor meghaltak.

Budapesten 1948. évi december hó 30. napján.

Dr. László Dezső tanácselnök.”⁵⁰

⁴⁸ A Budapesti Népbíróvási ítélete 1948. október 4-én. Bokor Sándor és társai bűnpere. Eredetije a Fővárosi Levéltárban. Jelzete: NB. I. 3355/1948/9.

⁴⁹ Budapesti Népbíróvási Budapest Székesfőváros X. ker. Anyakönyvi Hivatalának Helyben. Jelzete: NB I. 3355/1948/22. Eredetije a Fővárosi Levéltárban.

⁵⁰ Fontos részét képezi e bűnügynek az az 1951. február 14-én Dr. Tutsek Gusztáv által kiállított megkeresés (ügyiratszám: Fővárosi Levéltár, B III. 1024/1951/3.), amelyben Budapesti Országos Börtönparancsnokságtól 13 vádlott előállítását kéri. Lásd részletesebben: Scheiber Mirjam: A budapesti „Bíró Dániel” orth. zsidó kórház tragikus története. In: *Holocaust Füzetek* . No. 7. Bp., 1977. 43–44.

*Jelentés Kun András bűnperében*⁵¹

„Kelt, 1945. szept. 12-én

(...) Eddigi nyomozásaim során megállapítottam, hogy talán nincs a történelemben még egy ilyen elvetemült szadista gyilkos. Nemcsak az emberi törvényeket csúfolta meg minden rendbeli gáztetteivel, nemcsak az egyházi és vallási törvényeket is meggyalázta azzal, hogy rémtetteit az egyház nevében és reverendájának súlyával támasztotta alá, (...) óriási értékeket rabolt össze, a középkori kínzásokat megszegyenítő súlyos testi sértések sorozatát követte el. Még kéjgyilkosság sem hiányzik tetteiből. Bűnlajstroma teljes mértékben kimeríti a háborús és népellenes bűncselekmények minden esetét.

Verő László dtv. Szerdahelyi János csv.”

*Ítélet Kun András bűnperében*⁵²

„A magyar Nép nevében

A népbíróság Kun András vádlottat, aki 1945. szeptember 7-e óta előzetes letartóztatásban van, 33 éves nőtlen, Nyírbátoron született, budapesti lakos, magyar állampolgár, állítása szerint vagyontalan, karpaszományos tizedes, római katolikus vallású szerzetest bűnösnek mondja ki az 1440/1945 ME.sz. rendelet 81/1945 ME.sz.r. §. 5. pontja helyébe lépett 6.§. 5. pontjában meghatározott háborús bűntettben.

A népbíróság ezért Kun András vádlottat az 1440/1945 ME. 7.§. alapján 2.§. 1.bek. alkalmazásával kötélt általi halálra, mint főbüntetésre és azon felül az 1440/1945 ME.1.§. és BTK. 57.§. alapján politikai jogai gyakorlásának 10 évi felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre ítéli.

Indoklás: a) b) c) d) e) f) g)

a) 1944 tavaszán belépett a nyilaspartba. 1942-től a Pasaréti utcában adminisztrátorként működött. 1944. október 15-én papi ruhájára géppisztolyt csatolt. Budapesten a katonáknak és rendőröknek ideológiai előadást tartott. 1944 novemberétől bejárt a Városmajor utca 37. párházba. Beismerte.

b) 1944 december elején a Városmajor utcai párházban üldözötteket vertek Megadja Ferenc vezetésével. (...) Kornitzer Simon üldözött kiszabadította magát a kötelekből, mikor 50–60 embert a Dunába lőttek.

c) Morelli József 60 éves, fiával és feleségével együtt tanúskodik, hogy a nyilasházban összeverték. Krisztina körút 81. házkutatás során Bernáth Józsefet és Oblath Imrét súlyosan megverték. Mindák Rezső orvos alezredest gumibottal verte.

300 üldözöttet kísértek be az Andrássy út 47. párházba, onnan a Dunapartra vitték és a Dunába lőtték őket. A párház ezután a Németsvölgyi útra költözött.⁵³ Itt 80–100 üldözöttet

⁵¹ Kun András szerzetes ügye. Eredeti jelzete: NB. 2583/1945. sz. A Kun-aktacsomón belül a jelentés ügyiratszám: 15908/45. szeptember 12. Eredetije a BM Adatfeldolgozó Hivatalában. BM jelzete: V-119575/NB. (Az egyik tanúvallomásból: Stern Jenőné, 42 éves hímzőnő látta a Maros utcában, hogy Pokorny tüzet vezényelt. Másodmagukkal lőtték őket a gödörbe. 32 ember kivégzését látta. A 94 vádlott közül Kun szembesítése eredménytelen. – Az irat lelőhelye: uo.)

⁵² A budapesti népbíróság V-135335. számú vizsgálati dossziéja az NB. I. 2583/1945. sz. iratcsomón belül. Lelelőhely: BM Adatfeldolgozó Hivatal.

⁵³ 5. szám alá (–a szerző kieg.)

kínóztak, ezt Stern Jenőné látta, és azt, hogy Kun lőtt. Müller Károly könyvkereskedő látta, hogy öt ápolónőt hoztak be, akit szadista módon kínóztak.

Vérengzések voltak a Nagyatádi és Paulay utcai házakban is. Fehérhegyi Katalin tanú állítja, hogy Kun megtorlásvezető volt. Mindezeknél fogva a népbíróság a vádlott bűnös voltát a váddal megegyezően állapította meg – dacára annak, hogy a vádbeli tényállás teljes egészében, nevezetesen a fentebbi megállapításokon túlmenően egyes részleteiben nem nyert bizonyítást.

1945. szeptember 19.”

Bevégeztetett

Hogy Kun pátert egyáltalán bíróság elé lehetett állítani, az annak volt köszönhető, hogy a déli határ egy ellenőrző pontján elfogták a hamis papírral szökésben levő körözött személyt. Ezután indult meg ellene az eljárás, és a tanúvallomások alapján fény derült rettenetes tetteire. Mindezt így summázta a napilap a kivégzése utáni napon:

„Ortutay Gyula nemzetgyűlési képviselő, megbízott közvádoló azt fejtegette, hogy ebben a bűnperben két vádlott van: Kun András és a nemzeti szocializmus. Nemcsak a magyaroké az a szomorú hírhedség, hogy pap is került a náci bitangok közé, hanem akadt egy állam, amelynek feje papi reverendával szankcionálta a legfőbb bűnököt. Kun András a legaljasabb hazaáruló, aki részese volt a magyarság politikai és erkölcsi megtevesztésének. Halálbüntetés kiszabását kérte.

A védőbeszéd után Kun András még az utolsó szó jogán is tagadott.

A népbíróság ítéletében a tömeggyilkost kötélt általi halálra ítélte, azzal az indokolással, hogy a szörnyű bestialitások olyan tömegét követte el, amelyre a halálbüntetés sem megfelelő megtorlás. Ezen a földön azonban más büntetés kiszabása nem áll rendelkezésre. Ezután megkérdezte Kun Andrástól, hogy kegyelmet kér-e, mire a nyilas páter kegyelemért könyörgött. A bíróság azonban a kérelmet elutasította és az ítéletet nem sokkal később a fogház udvarán többszáz főnyi tömeg előtt végrehajtották.”

Ha beleolvasunk Kun páter naplójába, amelyből már 1946-ban részleteket közölt Palásti László a *Képes Figyelő* című hetilapban, akkor még a mai olvasó is megborzong e felszentelt pap cinizmusától.

„Bukásom leginkább akkor kezdődött, amikor az összes katonai és nyilas vezetőrétegek elhagyták a főváros területét s így fej nélkül maradván, teljes fejtelenség lett úrrá felettünk. Ekkor szabadultak fel szabad gyepőlőszárra eresztve a szunnyadó legvadabb emberi indulatok, melyek alvófélben mindannyiunknak közös szomorú hagyatékaik. Az ordító propaganda idegen utakra terelt, amelynek célja volt, hogy a fegyveres ellenségénél is ádázabb ellenségnek tekintsük a zsidót. Alvó szenvedélyeim a XII. ker. Városmajor utca 37. sz. párthelyiségben ébredtek fel, november utolsó felében. A párt nem sokkal előbb költözött oda. Vajha, soha közelünkbe nem jöttek volna...

Emlékezem, egyszer egy délelőtti folyamán hazafelé menet, a Csaba-utca és Városmajor utca sarkához érve, a Városmajor utcán sok zsidót kísértek hosszú menetben, melyet megpillantva, a következő hangos megjegyzést tettem: »Vonulnak a zsidók batyuval a hátukon Jeruzsálembé!« Erre ugyanazon a sarkon, a Csaba utca 17/a-ban a földszinten lakó kúriai bíró – a neve nem jut eszembe – a következőket mondta: »Nem szőgyelli

magát, egy katolikus pap. Így nyilatkozni?» Erre én irtózatossá dühbe gurulva, elkezdtem őt szidalmazni, mindennek lefordítottam, majd rendőr jött és felírta nevünket. Közben a nyilasok is összefutottak, letartóztatták a rendőrt, akit később elengedtek. Le akarták tartóztatni a kúriai bírót is, de az a lakásába futott. Mi utána! De egy általam ismeretlen, rangosabb nyilas közbelépésére nem kísértük be. Két hétre rá, biztatásomra és vezetésemmel, ismét megjelentünk, de ő már elutazott.

Egyik este Bokor Dénes vezetésével megjelentünk Delmár Walter Hűvösvölgy tájékán levő villájában, ahol állítólag zsidókat bűjtattak. Házkutatást tartottunk, amely semmit sem eredményezett. Delmár WALTER, feleségét és leányát azonban saját gépkocsiján, 3–4 Rádiójával beszállítottuk a Városmajor utcai párhelyiségbe, ahol pár napot töltöttek.

Egy másik este megjelentünk Bajor Gizi Pilsudszky-úti villájában. Szintén zsidók után kutattunk. De senkit sem találtunk és hosszú kutatás után visszavonultunk. Emlékezetem szerint senkit és semmit nem vittünk el.

Másik alkalommal a Városmajor utcai kórház kiürítésével »foglalkoztunk«. Bokor és Megadja vezetésével berohantunk ordítva és szitkozódva ütöttük-vertük őket, minden értéküket elvettük és a gyermekeket ott a helyszínen közönséges puskákkal, pisztolyokkal és géppisztolyokkal kivégeztük, ágyban fekvőket az ágyban, az erősebbeket és járnitudozókat pedig az épület különböző helyiségeiben. Az értékeket, és ruhaneműket átvittük a párhelyiségbe.

Egyik napon azután behatoltunk az Új Szent János-kórházba és az előbbiekhöz hasonlóan, durva ütlegetések és szitkok után részben onnan, részben a Városmajor utcai párházból a Dunapartra kísérve, kivégeztünk kb. 80-100 embert, vegyesen férfiakat és nőket, öregeket és gyermekeket.

1945. január 12-én a Maros utcai zsidó szanatóriumot támadtuk meg.⁵⁴ Körülbelül 80–100 személyt⁵⁵ a kórhelyiségben parancsomra kivégeztünk.⁵⁶ Az értékeket és ruhaneműket, öt ápolónőt és egy húszéves keresztény fiút a Németvölgyi-út 5. számú párhelyiségbe vittük. Ott szörnyű kínzások és vadállati megbecstelenítések után, az udvaron kivégeztük őket. E megnevezhetetlen barbárságokat én magam követtem el.⁵⁷

A vele készített utolsó interjúból kitűnik, hogy tetteit nem bánta meg.

„– A lelkiismeretem tiszta.

– És miben állt a tetteid, amit beismer?

– Gumibottal... Nem, nem is gumibot volt... Fonott bot volt... és kézzel is... ököllel...

– Miért vert?

– Volt okom rá. A háborús események gyors iramban torlódtak. A vezetők elmenekültek és mi itt maradtunk a fővárosban, védelem nélkül. Az évtizedek során át belénk gyömösölt propaganda vérünné vált. Ez a propaganda úgy mutatta be nekünk a bolsevistákat, hogy a személyes és családi biztonság és főként az Egyház elszánt ellenségeit láttuk csak bennük. A

⁵⁴ Tévedés! A budai Chevra Kadisha kórházat (a szerző kieg.)

⁵⁵ Pontosan 92-öt (a szerző kieg.)

⁵⁶ Az újságíró kiemelése.

⁵⁷ Palásti László: Kun páter ördögi naplója. Kivégzés előtt „lélektani” jegyzeteket írt a reverendás nyilas tömeggyilkos. I–II. *Képes Figyelő* (hetilap), 1946. február 23., február 30.

propaganda belénk verte azt a hitet, hogy a bolsevisták mögött a zsidóság áll. A legvadabb harcok közepette itt álltam ezzel a hittel, elébem kerültek zsidók és én megvertem őket... (...)

- *Hány éves Ön, Páter?*
- *Harmincnégy. Négy évvel ezelőtt szenteltek pappá. (...)*
- *Szociológiai könyveket olvasott-e?*
- *A Mein Kampfot Rómában. Teljesen meggyőzött.*⁵⁸

Végül is a főbűnösnek hitt Kun Andrást, tárgyaláskor, a szembesítéskor a Bíró Dániel kórház elleni merénylet túlélői nem ismerték fel. Ő az egyik vallomásában beismerte, a másikban tagadta tettét. Annyi bizonyos, hogy a Bokor testvérek mellett ő volt a városmajori nyilasház másik parancsnoka, de hogy jelen volt-e a kórház megsemmisítésekor, s az áldozatok kivégzésénél, nem tudjuk. Valószínűsíthető, de nem bizonyítható. Állítólag 520 ember vére tapadt a kezéhez.

Mi történt az orvosokkal?

Friedmann Izidor és Sulzer Andor a kórház udvarán pusztult el. Ernst Zoltán Theresienstadtban, Fillenz Károly Dachauban, Szigeti Károly munkaszolgálatosként tífuszban lelte halálát. Dach Miklósról nem tudunk.

Megmenekült és tovább gyógyított: Goldberger Márk és Mandl Sándor, Deutsch Aladár a Trefort utcai rendelőben; Orbán Sándor a Hold utcai rendelő igazgatója volt, Vágó Árpád vezette egy időben a Véradó Központot, Liebmann István működött a Szeretetkórházban, Feldmann Ferencet a Vörösvári úti rendelőben látjuk viszont, Nagy Andort a Szabolcs utcai Orvostovábbképzőben találjuk, Scheiber Vilmos mint ellenőrző-főorvos az OTI-ban tevékenykedik, Pátkai (Polatsik) István a János kórház nőgyógyásza lett.

Hahn Dezső még a háború előtt elhunyt, ő Hahn István klasszikus filológus professzor apja volt. Links Arthur az USA-ban lett egyetemi tanár, míg Luszti gondnokot a Gestapo vitte el, de orvos fiának sikerült Izraelbe kijutnia, ahol mint urológus gyógyította betegeit.

⁵⁸ Az idézetek forrása: Szirmai Rezső: *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben.* Bp., Faust, 1946. 181–185.

Epilógus

A fenti adatsorok feldolgozásával fejet hajtani törekedtünk az 1945. január 14-én a Városmajor utca 64/66-ban, a Bíró Dániel kórházban ártatlanul megöltek emléke előtt, egyben tisztázni a budai holocaust egyik, eddig részben ismeretlen történetét. 1945 után az épületet lebontották.

SIMONTORNYAI – MÁRIA SCHEIBER
(1927-1912)
art historian

M. Scheiber's manuscript edited by
ISTVÁN GAZDA, PhD, CSc
historian of science
Hungarian Institute for History of Science
mati@tudomanytortenet.hu

SUMMARY

The hospital of the Budapest Orthodox Jewish community named after a rich sponsor, Daniel Bíró was established in 1920 in the buildings of the former Vaskovits hydropathic institution, among the hills of Buda, in the Városmajor Street. The first medical directors of the institution were Miksa Rosenák (surgeon) and Andor Sulzer (internist), whose successor at the post was Izidor Friedmann (dentist). Sándor Dach and Zoltán Ernst worked as internists. The surgery was headed by Vilmos Scheiber, urology by Karoly Fillenz, gynaecology by István Liebmann and Tivadar Nagy, neurology by Mark Goldberger, while otolaryngology by Aladar Deutsch being all eminent physicians of the age. Although the hospital stood under the protection of the Red Cross, lots of patients and professionals fell victims of the nazi terror during the last days of the war. In 14th January, 1945, a special unit of the Arrow Cross Party Militia raided the hospital. During the attack almost 150 patients, doctors and nurses were staying there, mostly Jews. They were almost all executed, then their corpses were burnt up on the spot. The building itself was later demolished.

Present study based on archival material and recollections of the few survivors summarizes the events of this tragical chapter of Hungarian medical history. This is the first detailed report of the story in a medical periodical.